

12. Gullette M.M. Agewise: Fighting the New Ageism in America / M. Gullette. – Chicago : The University of Chicago Press, 2011. – 294 p.
13. Hepworth M. Stories of Ageing. – Buckingham : Open UP, 2000. – 143 p.
14. The History of Nursing Homes on the official website of FATE (Foundation Aiding the Elderly) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до видання: <http://www.4fate.org/history.pdf>.
15. The History of Nursing Homes: From Almshouses to Skilled Nursing on the official website of Rincondel Rio [Електронний ресурс]. – Режим доступу до видання: <http://rincondelrio.com/blog/the-history-of-nursing-homes-from-almshouses-to-skilled-nursing/>.
16. Howe T. Chasing Manet / T. Howe. – N.Y.: Samuel French, 2011. – 71 p.
17. King J. Discourses of Ageing in Fiction and Feminism: The Invisible Woman / J. King. – N. Y. : Palgrave Macmillan, 2013. – p.
18. Krieberegg U. Locating Life: Intersections of Old Age, Space and Place in Contemporary Canadian Nursing Home Narratives [Електронний ресурс] / U. Krieberegg. – Режим доступу до видання: <http://www.inter-disciplinary.net/critical-issues/wp-content/uploads/2013/08/kriebereggspaper.pdf>.
19. Woodward K. Aging and its discontents: Freud and other fictions / K. Woodward. – Bloomington and Indianapolis : Indiana University Press, 1991. – 244 p.

ВІД ПРИТУЛКУ ДО ДОМУ: СПЕЦИФІКА ЧАСОПРОСТОРОВИХ КООРДИНАТ У ДИЛОГІЇ ГАЛИНИ ПАГУТЯК “ПИСАР СХІДНИХ ВОРІТ ПРИТУЛКУ” І “ПИСАР ЗАХІДНИХ ВОРІТ ПРИТУЛКУ”

Мар’яна ГІРНЯК

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті проаналізовано особливості зовнішнього і внутрішнього часопростору в дилогії Галини Пагутяк. Притулок, до якого персонажі потрапляють через власні думки та фантазії, є не так місцем утечі, як проміжною зоною. Ліс, долина, містечко, бібліотека та інші “символічні простори” Притулку формують дорогу до справжнього Дому, який можна віднайти лише через гармонію з природою та світом, з іншими людьми та самим собою.

Ключові слова: притулок, дім, час, простір, зовнішній/ внутрішній, Інший.

В статье рассматриваются особенности внешнего и внутреннего хронотопа в диалогии Галины Пагутяк. Приют, в который персонажи попадают благодаря собственным мыслям и фантазиям, является не столько убежищем, сколько промежуточной зоной. Лес, долина, городок, библиотека и другие “символические пространства” Приюта формируют дорогу к настоящему Дому, который можно отыскать, только пребывая в гармонии с природой и миром, с другими людьми и самим собой.

Ключевые слова: приют, дом, время, пространство, внешний/ внутренний, Другой.

The article deals with peculiarities of external and internal chronotope in the dilogy by Halyna Pahutyak. The shelter being found by the characters through their thoughts and fantasy appears not so much as hideaway but as intermediate zone. Forest, valley, town, library and other “symbolic spaces” of the Shelter are forming the way to the true Home, which can be reached only through the harmony with nature and with world, with other persons and with the self.

Key words: shelter, home, time, space, external/ internal, Other.

Хронотоп художнього твору, хоч уже належить до класичних літературознавчих проблем (М. Бахтін, Г. Башляр, Ю. Лотман, Н. Копистянська), цілком умотивовано перебуває в центрі сучасних досліджень, адже спонукає літературознавців не лише простежувати особливості “взаємозв’язку часових і просторових відношень” [2, с. 341] у творі, а й з’ясовувати специфіку взаємодії часопросторових координат із філософськими ідеями та доміантними образами. Увагу дослідників усе частіше привертає хронотоп дому, який, характерний для літератури від найдавніших часів до ХХІ століття, зобов’язує і персонажів, і читачів художнього твору замислитися над проблемами свого і чужого простору, дому та бездомності, власного коріння та буття-у-світі, своєї ідентичності.

Хронотоп дому є одним із найважливіших ключів до розуміння прози Галини Пагутяк – прози, у якій міфопоетична манера письма, тяжіння до містики і фантастики органічно поєднані з глибокими символами та інтелектуальними рефлексіями про місце людини у світі та сенс її існування. Символічний образ дому, його багатовимірність та семіотична функціональність, є тим центральним топосом, без розуміння якого неможливо розкодувати значення, зокрема, діалогії Галини Пагутяк “Писар Східних Воріт Притулку” і “Писар Західних Воріт Притулку”.

Уже на перших сторінках обох романів *Притулок* постає як особливий простір, у якому людина рятуються від беззахисності, розпачу та самотності.

На відміну від храмів, монастирів чи навіть міст, що виконували функцію притулку у звичному світі, Притулок, який знаходять персонажі діалогії Галини Пагутяк, неможливо чітко описати і пояснити. Його розміри не фіксовані, а *“залежать від кількості зла у тому світі”* [11, с. 133], це *“вєлетєньський простір із сєлами, хуторами і навіть містами”* [11, с. 83], який може віднайти кожний, хто шукає інше буття, але не може знайти ніхто з тих, що не вірить у його існування. Мешканці Притулку не отримують жодних пугівників чи правил внутрішнього розпорядку, але водночас вони зобов’язані підпорядковуватися логіці простору, яку, проте, змушені пізнавати і творити самі. Притулок не має особливої побудови, яка, подібно до конструкції храму, нагадувала б *“складені докупи долоні Бога”* [11, с. 65], але саме цей Притулок окреслює невидиме коло безпеки для людини, в межах якого вона має змогу поступово позбуватися тягаря життя і віднаходити мудрість, силу та спокій.

Простором безпеки Притулок стає, зокрема, завдяки *природі*. На протигагу пустелі з пагорбами піску, спеці чи пронизливому холоду, Притулок зустрічає прибульців біля Східних Воріт приємною прохолодою, запахом трави, дозрілої малини та молока, співом пташок та барвистим мереживом квітів. Щоправда, просування Антона в глибину Притулку пов’язане зі зміною краєвидів. Замість сонця з’являється все густіший туман, частішають пейзажі із *“прикро холодним”* [12, с. 130] дощем, густим та колючим снігом. У *“Писареві Західних Воріт Притулку”* відчутно переважають осінньо-зимові краєвиди та настрої. Зміна пір року, зрозуміло, – не лише природне явище. Вона співзвучна з людськими почуттями та настроями, зрештою, з різними етапами життя людини. Прихід до Притулку пов’язаний із весною нового життя, сподіваннями на мир і спокій, що повинні дати свій плід. Наближення до Західних Воріт, з одного боку, готує мешканця Притулку до колючих вітрів за його межами, а з іншого, змушує людину в *“осінній”* період свого життя, перед виходом у зимову пустелю, знайти відповіді на важливі питання про буття людини у світі: *“коли падав сніг <...> я думаю про те <...> що ми всі дєсь унизу <...> Сніг <...> не може падати знизу, і ми не годні в цьому нічого змінити”* [12, с. 93]. Осінь людського життя – це час збирати каміння, будувати дім на камені. Тому Яків воліє будувати хату не з дерева (*“тлінне нехай живе у тлінному”* [11, с. 20]), а з каменю: не заважаючи жити в ритмі природи (*“камінь живий, ростє, дихає і старіє”* [11, с. 20]), він забезпечує надійний захист.

Життя в гармонії з природою спонукає Симеона сприймати як дім і як друга *озеро*. Купатися в ньому можна було лише скраю, але Симеон плавав у човні всюди, насолоджуючись його прозорістю та глибиною: “Я бачу себе у воді на тлі хмар, що пливають небом <...> Ніяких суперечностей, жодних інь чи янь, світла і темряви, мене і решти людства” [11, с. 29]. Навіть замерзле взимку озеро – це частка снігового моря, перетвореної води, а отже і його самого: “водою була наповнена кожна клітина його тіла” [11, с. 111]. Безумовно, здатність розчинитися у двох природних дзеркалах світу, які втілюють ідею безконечності та космічної містерії світобудови, відчуті в собі відлуння симфонії снігів свідчить про особливий зв’язок людини з таким природним домом, однак водночас демонструє неспроможність знайти спільну мову з “рештою людства”, здатною вирубати сад у цвіту.

Ще одним природним “домом” є *ліс*, який, за спостереженням І. Білої, у прозі Галини Пагутяк часто постає як простір усамітнення, цілителя душі, втечі від згубного і підступного світу [4, с. 8]. В аналізованих романах ліс набуває дещо інших конотацій. З одного боку, він справді “був прообразом Притулку” [12, с. 102]: його печери, дупла дерев, крони давали змогу сприймати його як прихисток для слабкої істоти, але цей ліс викликає в Антона здивування і відчуття дискомфорту: на відміну від саду, де дерева перебувають під опікою людини, від величних дерев у лісі, які сягали снігових хмар, віяло “погордою до малесенької людської істоти” [12, с. 100]. Ліс не дає Писареві почуватися захищеним, бо він страшніший від пустелі. Пустеля асоціюється з самотністю і спокоєм, тоді як ліс – зі страхом перед несподіваною появою незнайомих істот та явищ.

Особливий простір захисту в межах Притулку – *монастир*, розташований посеред лісу і відокремлений дерев’яною огорожею. Тут оселяються люди, які навіть після довгих років перебування в Притулку не змогли подолати свої страждання і відкрити серце іншим. У монастирі панує мовчанка, для порозуміння їм достатньо поглядів і жестів, а усмішка сприймається як дуже добрий знак. Однак відносність такої захищеності та влаштованості очевидна: темрява “вгніздилася в кутках подвір’я” і в коридорах, подвір’я засмічене соломною. Антон входить у ворота, “наче спускається до вогкого льоху” [12, с. 103], а вночі його переслідує запах свіжо викопаної могили [12, с. 106]. Окрема зона захисту в Притулку – *Притулочок*, призначений для дітей, скривджених у світі дорослих, але цей простір виявляється особливо болочим: “дитина не повинна жити в Притулку” [11, с. 75].

Серед наявних у Притулку мікропросторів заслуговує на увагу *місто*, точніше містечко. Як зазначала А. Артюх, часопростір міста у творах Галини Пагутяк “зазвичай ворожий людині, вона нездатна протистояти його тискові, тому втрачає себе”, стає самотньою [1, с. 10]. У Притулку місто не схоже на міста з “того” світу. Воно не було оточене мурами, у ньому існували вулиці з невеликими будинками, садками, квітниками, площі і парк. Це місто не несло в собі загрози для прибульця чи мешканця, але і не викликало бажання залишитися. Антон знаходить будинок, де жив Генріх, але бачить лише давно погасле вогнище. У місті, в яке приходить Яків, немає вкорінених поколінь. Навіть хутір Філемона й Бавкіди Писар Західних Воріт хоче якнайшвидше покинути, попри спокійне тепло, що випромінює оселя. Хутір чи місто для Писарів – лише тимчасове місце, притулок на ніч під час подорожі. Невипадково увагу наратора у романі “Писар Східних Воріт Притулку” привертає наявність у місті *готелю* – “місця, де зупиняються подорожні, щоб відпочити, поїсти, розгледітися довкола <...> це ще більше нагадування, що це не твій дім <...> тут рідко затримувалися надовго. Готель – це бліда, жалюгідна імітація Притулку, принаймні в очах самотньої розгубленої людини, яка прагне зупинитися назавжди, але неспокій невлаштованості жене її все далі” [12, с. 83].

Топос готелю, зокрема його інтерпретація в романі, стає імпульсом для виокремлення в аналізованих романах *проміжної зони*. Дослідники прози Г. Пагутяк звертали увагу на те, що в більшості її творів “репрезентовано тривірневу модель світу: жорстокий світ (реальність) / притулок (фантазія, сон) / проміжна зона (ліс, пустеля, околиця)” [4, с. 7]. Однак проміжною зоною насправді виявляється не лише пустеля, що відмежовує Притулок від реального світу, а й сам Притулок, який навіть з огляду на семантику слова (місце для тимчасового перебування), не можна розглядати ні як вихідну, ні як кінцеву точку життєвого шляху людини.

Ще одним різновидом проміжної зони є пограниччя між двома світами у вигляді воріт. Східні Ворота Притулку – вхід, який важко віднайти. Вони нагадують “дві тички чи провіт у живоплоті” [11, с. 5], але водночас це справжні двері з маленьким віконечком і металевою заслінкою, що свідчить про закритість Притулкового простору. Кожне відчинення дверей сигналізує про чергові страждання, пережиті в зовнішньому світі. Тому й поріг перетворюється на справжню “трицину між двома світами, які були колись одним цілим” [12, с. 65], на межу, де назбирується пісок (“пил людського існування” [12, с. 69]). Західні Ворота – це вихід до звичного

світу. Тому проміжна зона в західній частині Притулку розширюється. Перед тим, як прийти до Західних Воріт, мешканець Притулку повинен проминути село Рубіж, а часто ще й переночувати в кімнаті Писаря, призначеній для тих, хто має потребу звикнути до Західних Воріт. Дерев’яна вежа біля брами, оточеної з обох боків кам’яним муром, дає змогу оглянути і Притулок, і зовнішній світ, щоб оцінити правильність свого рішення. Відмінність між Східними і Західними Ворітами ніби невелика: у першому випадку це *“кінець одного і початок іншого життя”*, у другому – *“закінчення іншого й початок нового”* [11, с. 51], однак більший ступінь захищеності Західних Воріт можна пояснити тим, що з-за них часто долинає плач, брязкіт зброї, виття сирен, постріли самогубців – *“один великий лемент людського роду”* [11, с. 133], до якого має бути готова людина, що розпочинає нове життя, але до якого ще може бути не готовий мешканець прикордонної території. Проміжна зона західної частини Притулку – це також місце, в якому людина повинна замислитися над призначенням муру. Ще в місті Писар Яків почув від старого Лавра, що навіть у Притулку існують *“мури всередині мурів”*, бо *“кожен з нас обережний і не часто відчиняє ворота свого серця”* [11, с. 109]. У прикордонній зоні, готуючись до нового життя, людина повинна збагнути: *“дбай про мур не як про стіну власної оселі, а як заслін від вітрів”* [11, с. 25]. Захист від зовнішнього світу не повинен перетворюватися на замкнутість у собі самому.

Писарі, змушені жити на межі двох світів, нагадують дволікого бога, у якого одне око дивиться на Схід, а друге – на Захід [11, с. 109], але найбільша їхня проблема в тому, що, існуючи на межі, вони і для Притулку, і для зовнішнього світу не свої і не чужі. Потреба пізнати Притулок, освоїти його змушує обох Писарів податися в *дорогу*. Зовнішня причина для подорожі може бути різна, але вона не є важливою. Самі мандрівники-Писарі не знають, ані чого вони насправді шукають, ані куди і наскільки вони йдуть: *“На це може піти або багато часу, або мало. Це може бути близько або далеко. Ти можеш його не знайти”* [12, с. 73]. Справжня мета подорожі – зустрічати людей, пізнавати їх, а через них і себе. М. Бахтін, розмірковуючи над хронотопом дороги, звертав увагу на те, що мандри – не лише долання просторової далі в часі. Дорога завжди поєднана з випробуваннями, із кризовими моментами в житті, коли людина стає іншою [2, с. 354–376]. Для Писарів ця іншість полягає в тому, щоб відчуті себе прибульцем, збагнути, що переживає людина, опиняючись у незнайомому місці перед незнайомими людьми.

Конкретна мета подорожі дозволяє персонажам-Писарям із чистим сумлінням податися в дорогу (Писар не має права покинути Ворота без поважної причини; навіть Притулок він може залишити тоді, коли приходить хтось замінити Писаря, – як це відбувається наприкінці другої частини діалогії). Водночас і Антон, і Яків наприкінці подорожі усвідомлюють, що краще було б *“просто податися у мандри”* [12, с. 106], без усякої причини. Шукаючи, за дорученням Старого, Генріха Кухаря чи намагаючись щось довідатися про трьох дивних мешканців, які покинули Притулок, Писарі Східних і Західних Воріт *“не встигали по дорозі придивитися до людей”* [11, с. 109]. Судження про них після мандрів виявляються поверховими, а відтак світ не розкривається перед мандрівниками.

По-справжньому відкрити світ людина здатна тоді, коли не просто вирушає в дорогу, а коли може відмовитися від того, що її тримає на одному місці. На пропозицію Тлумача снів спалити свій дім і йти за ним Яків відповідає, що не може цього зробити, бо в цьому домі живе вуж, а згодом житиме інший Писар. Однак зрозуміло, що *“знайдуться й інші причини, щоб цього не робити”* [11, с. 23], бо найголовніша з них – людина надто міцно приростає до того, що повинна колись покинути. Тому Філемон і Бавкіда, покидаючи Притулок, влаштовують пожежу. Вогонь знищує тимчасове і мертве, щоб людина не оглядалася назад у новому житті.

Притулок неможливо сприймати поза дорогою (до Притулку, від Притулку), та й сам Притулок у романах письменниці є дорогою – від Східних Воріт до Західних. Життя в Притулку здається застиглим, але воно немислиме поза рухом, хоча не кожний здатний зауважити його невидимі прояви (наприклад, як рухається вода в криниці [12, с. 7]). Рух мешканців Притулку може бути помітним ззовні і навіть складним для розуміння (Джон Сміт, подібно до Сізіфа, несе камінь на пагорб, щоразу піднімаючись по крутому схилу, хоч існує легша дорога), а може трансформуватися у внутрішні мандри (Старий називає себе *“вічним блукачем”*, хоч не встає зі свого крісла [12, с. 48], Бібліотекар Лі одночасно існує в різних місцях, а Яків відчуває, що *“подорожував більше у власній свідомості”* [11, с. 59].

Невидимі подорожі персонажів спонукають звернути увагу на Притулок як *внутрішній простір*. Про обґрунтованість такої інтерпретації свідчить те, що він не позначений на жодній карті, окрім карти свідомості [11, с. 83]. Притулок (так, як і щастя) може бути поруч

людини або “за тисячу миль”, однак туди не їдуть жодні поїзди [12, с. 13]. Прообразом Притулку на звичайній території є монастир, який теж дає змогу втекти від світу і дарує відчуття захищеності, але монастир вимагає “замуруватись у стінах”, “відмовитися від себе <...> не пізнавши себе” [12, с. 68]. Вхід у Притулок означає занурення у власний внутрішній світ, тому він не має дати, місця і автора заснування. Його створює кожний у кожному “тут і тепер”, відтак час і простір мають тут свої закони. Заглиблення в себе передбачає роботу пам’яті, переосмислення певних подій у минулому, а отже, нема нічого дивного в тому, що стрілки годинника в будинку Євтихія рухаються в протилежний бік [11, с. 92]. Джон Сміт у гарячці прозирає, що “кімната, у якій він провів останні два роки, дивлячись на стелю, і ця, де він зараз лежить навznak, перебувають в одній точці простору” [12, с. 48], а Якову взагалі іноді здається, що “тіло його перебуває десь в іншому місці, нерухоме”, а Притулок – лише витвір його уяви [11, с. 34].

Зрозуміло, що існування Притулку передусім у царині фантазії дозволяє йому “приймати обриси, що відповідали кожному” [12, с. 20], і залежати від наявності чи відсутності кожної людини, яку неможливо замінити іншою. У зовнішньому світі Ізидор втрачає кохану Настуню, але, оскільки вона є його невід’ємною часткою, в Притулку ніхто не сумнівається в її існуванні. Сава позбувається тягаря горба, адже “якщо його не помічаєш, значить, він не існує” [11, с. 68]. Тут кожен може прокладати свою стежку, проживати історію, яка могла статися, але не трапилася, навіть на власний розсуд визначати, коли бути невидимим для інших (Симеон читає книгу, персонаж якої навчився бути непомітним, вимовляючи слова: “Мене нема” [11, с. 91]). Кожен прибулець вкладає свою частку у світобудову Притулку. Яків усвідомлює, що поява нової людини змінює структуру Притулку, як краплина води змінює океан [12, с. 24]: “з кожною людиною, котра відходить, Притулок втрачає її погляд, голос, ходу” [11, с. 126]. Притулок, відповідно, постає як особлива споруда із внутрішніх світів людей, як своєрідна “точка Омега” (П. Тейяр де Шарден [13]), у якій збирається велика кількість свідомостей, що творять сферу людського духу.

Амбівалентний вимір Притулку, що поєднує ознаки зовнішнього та внутрішнього простору, *реальності та ілюзії*, виявляється також через *сновидіння*. Як зазначав Ю. Лотман, сон відкриває “нереальну реальність” [10, с. 125], виконує роль “семіотичного вікна”, крізь яке людина має змогу побачити, ким вона є по той бік свідомості. Сни часто виводять

на поверхню автентичний внутрішній голос, який спонукає виконувати певну дію (коли *“присняться золоті двері, ви відчуєте тривогу і бажання їх знайти”* [11, с. 130]), а іноді навіть допомагають врятуватися від небезпеки (легенда про Білого Пташка). Водночас глибокі сни нагадують персонажам *“проваля, схоже на смерть”* [11, с. 43], а то й перетворюються на страшні видіння. Лі вибудовує навіть цілу філософію рівноваги з цього приводу: *“коли тобі добре, сняться погані сни, коли погано – гарні”* [12, с. 64]. Важливо у цьому контексті те, що сон і дійсність неможливо відокремити. Старому сниться, як Антон приводить до нього прибульця з очима загнаної тварини, а за якусь мить Писар Східних Воріт справді представляє йому нового мешканця, якому *“камінь дійшов уже до серця”* [12, с. 14]. Ілюзія та реальність переплелися так міцно, що утворили єдину сутність, яка визначала існування Притулку. Лі запускає кольорових драконів, *“щоб зігріти сіре непривітне небо глибокої осені”* [12, с. 54], але речі вириваються з рук і отримують власне життя. Іноді таке переплетення, щоправда, призводило до викривленого образу реальності: *“Люди дивляться крізь брудні шибки і бачать світ брудним”* [12, с. 7], пізнаючи світ через безсилля, зраду чи страждання, вони пізнають передусім безсилля, зраду і страждання, і, як наслідок, не здатні *“подолати ніч у собі”* [12, с. 117]. Поступово, як зауважує Симеон, *“сам Притулок перестав бути Притулком”, а “спокійне життя, яким він так пишався, виявилось ілюзією”* [11, с. 66].

Притулок, попри те, що асоціюється з уявою та фантазією людини, виявляється **недосконалою зоною**. Персонажі діалогії Галини Пагутяк не подібні на романтичних героїв, які могли втікати у власний внутрішній світ, щоб знайти в ньому щастя та спокій. У Притулку шукають забуття, але безуспішно, бо тут *“не тече ріка Лета, у водах якої з тебе змиваються всі гріхи й добродійства”* [11, с. 103]. Внутрішній світ не приносить заспокоєння, бо відчуження від світу зовнішнього часто є результатом власних помилок. Притулок не віднімає пам’яті ні про кривду, яку довелося пережити, ні про кривду, заподіяну іншим. Тому навіть ті, що вже наблизилися до Західних Воріт, не люблять розповідати про своє минуле: вони готові до нового життя, але спогади про старе можуть розтривожити щойно загоєні душевні рани. Навіть прибульці, ледве переступивши поріг Східних Воріт, мають змогу відчути, що Притулок не є зоною абсолютного комфорту: Джон Сміт чує від Антона запах скошеної трави, але уявляє не саму лише траву, а й *“гостре, блискуче лезо, що стинає її”* і метелика на траві під лезом [12, с. 10].

Ідеалізувати Притулок не варто також з огляду на особливості вертикалі, що лежить в основі його просторової організації. Мешканці Притулку живуть у Долині, хоча саме гора асоціюється з прозорінням та наближенням до Абсолюту. Оселяючись унизу, в Долині, прибульці принаймні частково віднаходять спокій і можливість замислитися над своїм життям, але Ян Кравець не випадково називає Долину “*маленькою станцією на великому шляху*” [12, с. 79]. Такий спуск можна вважати еквівалентним підйомові [див. : 9, с. 307], оскільки його супроводжує поступове внутрішнє піднесення, але людина не може залишитися внизу назавжди, бо в Долині, як і в усьому Притулку, немає ні повноцінного життя, ні смерті. Перебування в Притулку чимось нагадує вічність, але ніхто там не може залишитися довіку. Щоб знайти смерть, мешканцям потрібно вийти за його межі. Прибульці можуть оселятися тут на роки, десятиліття чи століття, але обов’язкова умова – занурення в спокій. Ізидор дуже швидко покинув Притулок, бо, залишившись тут, “*він знищив би його силою свого почуття*” [11, с. 103]. У Притулку неможливе кохання, тут не народжуються діти, немає ненависті та любові, тому Джонові Сміту здається, що мешканці Притулку – несправжні [12, с. 40]. Справжнє повноцінне існування людини немислиме без наявності Іншого поруч із собою.

Взаємини з Іншим – одна з найскладніших проблем у діалогії Галини Пагутяк. За спостереженням А. Артюх, у прозі письменниці самотність постає як потреба в усамітненні, що стає ознакою самодостатності особистості, але і як непотрібність, як соціальне аутсайдерство [1, с. 12–13]. У Притулок приходять передусім “не такі, як усі”, ті, що болісно відчують свою непотрібність у зовнішньому світі. Водночас вони змушені зізнаватися собі, що не готові до повноцінних взаємин навіть із собі подібними. Мешканці Притулку, з одного боку, “болісно переживають свою екзистенційну самотність”, а з іншого, “готові відчайдушно захищати свою територію від проникнення Іншого” [6, с. 172]. Оберегаючи в такий спосіб власний життєвий простір, людина, однак, не може гарантувати собі бажану ідентичність. Вона здатна захистити себе від чужого із зовнішнього світу, але не може нічого вдіяти з “чужинцем у собі” [7, с. 16]. Наприклад, Антонові під час подорожі в глибину Притулку важко зберігати власне обличчя і залишатися собою. Лікар Яків у монастирі стає вже просто Яковом і сподівається, що під час перебування в Притулку зміниться настільки, що, коли вийде назовні, диявол у подібі кудлатого пса, вже його не впізнає. Навіть театр, організований у Містечку, – це насправді “*спроба дати висловитися різним людям, які живуть в одному тілі*” [12, с. 94].

Відмежування від чужого Іншого стає необхідною передумовою до пошуку свого Іншого, який існує не лише серед людей, а й у світі природи. Симеон відчуває, що дуже віддалився від людей, але переживає насолоду від розмови з тишею посередині свого озера. Писар Західних Воріт Притулку бере до себе зимувати вужа, з яким вчиться знаходити порозуміння. Однак спілкування з природою не може замінити діалогу з собі подібними. Тому Притулок – це також місце, у якому люди відновлюють здатність бачити і відчувати іншу людину. Мешканці Притулку починають усвідомлювати цінність справжньої дружби, коли люди здатні стати одне для одного підтримкою і опорою. Жінка, Ізидор і Христинка виходять разом із Притулку через те, що взаємно стали потрібними конкретній людині. Євтихій і Лавро навчилися допомагати одне одному в дрібних справах і розуміють, що з Притулку вони зможуть вийти тільки разом, коли обоє будуть до цього готові.

Іти до Іншого, за словами Е. Левінаса, означає “проникнення людського в буття” [8, с. 131], тому рішення про вихід за межі Притулку часто пов’язаний із появою Іншого. Старий наприкінці першої частини діалогії, сприймає сліпого прибульця як брата по духу і збирається іти з ним. Тривале чекання біля Східних Воріт на Іншого, який міг виявитися будь-ким, свідчить про неспроможність людини іти на самоті. Як зазначав М. Бланшо, “коли я самотній, то тут не я <...> я той, хто не є <...> той, у якому буття поставлене під сумнів” [5, с. 238–239]. Так, Писарі обох Воріт мимоволі переймаються долями людей, що перетинають межі світів, інколи уподібнюючись до прибульців (коли Антон проводить сліпого прибульця до Старого, погляд Лі фіксує, як сповільнилася хода і схилилися плечі в Писаря). Вони відчувають, що навіть зовсім незнайомі люди мають у собі щось особливе, але водночас в обличчі однієї людини в Притулку можна побачити віддзеркалення іншої (профіль Лавра нагадав Якову індіанця Джо [11, с. 104]).

Притулок не можна розглядати поза взаєминами з Іншим, адже сам він за своєю сутністю є інтерсуб’єктивним та інтенційним (у феноменологічному значенні слова) витвором, результатом діяльності численних свідомостей його мешканців. Навіть наратив діалогії Галини Пагутяк організований як *діалог* різних *свідомостей*, які складно розмежувати. Спершу працює свідомість відстороненого наратора, який розповідає про Писаря Антона, але несподівано думки стають власністю самого Писаря. Внутрішній монолог Антона перетворюється на справжню

автокомунікацію зі зверненням до себе як до другої особи (“*Ти – інший <...> Ти – той, хто відчиняє двері для порятунку, тримаючи перо у руці*” [12, с. 6]), однак поступово, без чіткого маркування зміни суб’єкта свідомості, вступає голос Лі, що пропонує з іншої перспективи подивитися на Антона. Така наративна організація характерна для обох частин діалогії Галини Пагутяк. “*Незрима нитка думки*” [12, с. 14] якоїсь миті пов’язує різних персонажів, іншим разом – персонажа та наратора, не забуваючи читача: “*Ти, що читаєш ці рядки, уже став сам прибульцем, відійшовши недалеко від Східних Воріт*” [12, с. 18]. Розвиток думки нагадує особливу сюжетну лінію, яка переривається в одному місці роману, щоб продовжитися в іншому. Тому читач повинен зібрати воєдино фрагменти думки, щоб разом із персонажами пізнавати істину, яка “*присутня і в тобі, і довкола тебе, а тому невідчужима*” [11, с. 52]. Наприклад, у першій частині діалогії Антон наголошує, що право вибору дається лише раз у житті – в юності, коли людина не вміє з нього скористатись, але Старий нагадує, що право втечі існує завжди, хоча користуються з нього тоді, коли втрачено всі інші права [12, с. 29]. У другій частині Писар Західних Воріт згадує, що людині Бог подарував право вільного вибору, однак жінка, яку він зустрічає, переконана, що “*це не Бог, а сама людина собі таке вигадала*”: “*Життя не можна змінити <...> Воно само змінює нашу долю*” [11, с. 46]. Читач не довідається від “всезнаючого автора”, якою є абсолютна істина, адже одне з правил Притулку – “*не нав’язувати комусь власного бачення*” [12, с. 9]. На основі прочитаного потрібно робити власні висновки з приводу тих чи інших проблем людського існування – плинності сущого, розмежування добра і зла, пошуків адекватної мови для порозуміння.

Намагаючись пізнати закономірності, що існують у світі, Симеон усвідомлює наявність причинно-наслідкових зв’язків між речами і подіями, однак визнає, що “*іноді усе сходиться в одному моменті і в одному місці, без жодного зв’язку*” [11, с. 55], утворюючи Алеф, осягаючи який, можна “*втратити мову і навіть розум*” [11, с. 55]. Відповідно до борхесівської інтерпретації Алефу з однойменного твору, це одна з тих точок простору, які вміщують у собі всі інші точки. Притулок існує за схожими законами. Діалог між свідомостями, який перетворюється в нескінченний полілог, підсилюється прийомом тексту в тексті. Історії персонажів справляють враження вставних оповідань, що відсилають до культурного контексту (лікар Яків, ніби Фауст, продає душу дияволу; Філемон та Бавкіда

своїми іменами закорінені в античну традицію). Мешканці Притулку раз у раз стають реципієнтами інших історій (або як читачі книг, або як глядачі в театрі), які стають віддзеркаленням їх власних історій або історій тих, що існують поруч із ними. Минуле Ізидора відлунує в “Повісті про невдячних дітей”; Симеон завдяки “Ціні довіри” замислюється над правом однієї людини розпоряджатися життям іншої; “Містерія Зими” торкається проблем, які переживають усі персонажі – сутності речей, осені і зими власного життя, вічної подорожі. Інколи прочитані книги з Бібліотеки допомагають пролити світло на вчинки окремих мешканців Притулку, на їхні рішення і мету подальших мандрів (“Повість про людей, які не зустрілись” пояснює, чому Тлумач снів пішов шукати за межами Притулку “сміх жінки”, а “Філософія втішання” – хто і як приводить людей до Притулку). Особливої уваги заслуговують ті історії, які персонажі розповідають про себе іншим мешканцям Притулку і в яких останні починають упізнавати самих себе. В історіях Генріха й Антона виявляється багато спільного, що свідчить не лише про здатність одного замінити на посаді Писаря іншого, а й про те, що *“світ – старий, і всі сюжети в ньому перебрані сотні й тисячі разів”* [12, с. 54], хоча кожна людина переконана, що її доля неповторна.

Усі історії в дилогії Галини Пагутяк формують **Бібліотеку**, що існує за своїми особливими законами. У ній не було жодного каталогу, бо в Притулку не треба шукати книгу за назвою чи автором: книга сама знаходила читача – саме та, якої він потребував у певну мить свого життя. Кожна книга пов’язана з життям конкретної людини, тому її не можна ані прочитати вдруге, ані замінити. Книги в магічній бібліотеці не мали авторів, бо вони створювали самі себе, і не лише на звичайних аркушах паперу. Писар Західних Воріт усвідомлює, що книга про нього самого пишеться на стінах кімнати, на грядках, на стежках, ніби підтверджуючи біблійну традицію тлумачити світ як “книгу Бога” (Вих., 32–34). З книгою асоціюється і сам Притулок. Писар Східних Воріт зобов’язаний відзначити кожного прибульця, як і Писар Західних Воріт “наче ставить печать”, вказуючи в книзі ім’я мешканця, що вирішує вийти назовні. Навіть вужа Яків вважає за необхідне записати в книгу, бо його *“поява не менш важлива і вражаюча, ніж поява комети”* [11, с. 15]. Важливо, що в книзі Притулку кожного треба назвати поіменно. Ім’я може бути іншим, ніж у “тому” світі, але воно мусить бути, оскільки назвати – означає оприсутнити. Символічними є імена Писарів Східних і Західних Воріт: Антон і Яків.

Ці імена – ніби Початок і Кінець, Альфа і Омега, коло (“*Притулок – це лише острів посеред того світу*” [12, с. 80]), в якому початок прямує до кінця, а кінець – до початку.

Книга Притулку – це та книга, яку повинна прочитати людина від А до Я на шляху до *Дому*. Звичайно, ідеться не про дім як вертикальну споруду, а про дім, що є “нашим куточком Всесвіту”, “Космосом у повному розумінні того слова” [3, с. 41]. Відчуваючи, за словами Г. Башляра, “поклик дому, який лунає в нас всередині” [3, с. 52], персонажі діалогії Галини Пагутяк проходять через Притулок, щоб навчитися світ сприймати як дім. Мешканці Притулку поступово осягають закони гармонії світу. Вони починають розуміти, що у світі політ джмеля, писк жаби чи хода старого чоловіка мають однакову вартість [12, с. 17]; завитки равликової мушлі повторюють обриси Всесвіту, фіксуючи в кінцевій точці абсолютний Початок [12, с. 13]. Навчившись взаємодіяти з природою, мешканці шукають порозуміння з іншими людьми, щоби, зрештою, збагнути, що пекло – не по той бік муру, а в самій людині. У кожному, як припускає Яків, існує істота, наділена “найгострішим поглядом, що все обіймає і вказує найправильніший шлях” [12, с. 110], і Притулок дає змогу увійти до свідомості такої істоти. Він з’являється перед очима тоді, коли в житті – суцільна темрява, але “найтемніше, як кажуть, перед світанком” [12, с. 80]. Притулок – це шанс подолати темряву в собі і довкола себе: якщо Східні Ворота називають Воротами Відчаю, то Західні Ворота – це Ворота Надії [див. : 12, с. 118].

Те, що Притулок не може бути кінцевим пунктом призначення, відчувають навіть його мешканці. Персонажам у мареннях являється інший Притулок: “сонце, котре ніколи не заходить”, “вільний політ над лісами і ріками” [12, с. 48]. У Притулку людина вчиться долати свій страх, чинити спротив і бачити перед собою мету. Прийти до Західних Воріт – “знак найвищого самоусвідомлення” [11, с. 104], і немає значення, куди прямує мешканець Притулку: “Люди виходять через Західні Ворота Притулку для того, щоб жити, та насправді вони виходять, аби вмерти. Люди виходять через Західні Ворота Притулку, щоб вмерти, а насправді вони виходять, аби жити” [11, с. 5]. Знайшовши у Притулку себе, людина повертається до світу – або для того, щоб спокійно померти, або щоб розповісти іншим про Притулок, або щоб хоч трошки пожити справжнім життям, яке немислиме без любові: “Любов – це дім, який треба знайти. Він – світлий і теплий” [12, с. 118].

Отож Притулок, що існує в особливих часопросторових координатах, поєднуючи ознаки зовнішнього та внутрішнього світу, у диалогії Галини Пагутяк постає не лише як сфера ілюзії та фантазії, куди людина втікає від жорстокого реального світу, а і як проміжна станція, як важливий етап на шляху людини до справжнього Дому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артюх А. В. Проза Галини Пагутяк: герметичність як домінанта індивідуального стилю : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 “укр. літ-ра” / Артюх Альона Віталіївна. – К., 2009. – 19 с.
2. Бахтин М. М. Формы времени и хронотопа в романе / М. М. Бахтин // Бахтин М. М. Собрание починений : в 7 т. – Т. 3. Теория романа. – М. : Языки славянских культур, 2012. – С. 340–511.
3. Башляр Г. Поэтика пространства / Гастон Башляр. – Москва : Ад Маргинем Пресс, 2014. – 352 с.
4. Біла І. В. Метароман Галини Пагутяк: текст і контекст : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 “укр. літ-ра” / Біла Ірина Вікторівна. – Дніпропетровськ, 2011. – 22 с.
5. Бланшо М. Простір літератури / Моріс Бланшо. – Львів : Кальварія, 2007. – 272 с.
6. Блюменкранц М. В поисках имени и лица / Михаил Блюменкранц. – Киев – Харьков : Дух і Літера; Харьковская правозащитная группа, 2007. – 244 с.
7. Кристева Ю. Самі собі чужі / Юлія Кристева. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2004. – 262 с.
8. Левінас Е. Між нами: Дослідження. Думки-про-іншого / Еманюель Левінас. – К. : Дух і Літера, 1999. – 312 с.
9. Лотман Ю. М. Символические пространства / Ю. М. Лотман // Лотман Ю. М. Семиосфера. – СПб. : Искусство-СПБ, 2000. – С. 297–335.
10. Лотман Ю. М. Сон – семиотическое окно / Ю. М. Лотман // Лотман Ю. М. Семиосфера. – СПб. : Искусство-СПБ, 2000. – С. 123–126.
11. Пагутяк Г. Писар Західних Воріт Притулку / Галина Пагутяк. – Львів : Піраміда, 2011. – 136 с.
12. Пагутяк Г. Писар Східних Воріт Притулку / Галина Пагутяк. – Львів : Піраміда, 2011. – 140 с.
13. Тейяр де Шарден П. Феномен человека / Пьер Тейяр де Шарден. – М.: Прогресс, 1965. – 295 с.